

- **Vicenç Ruiz**
Lluís Sales Favà,
La jurisdicció a Sabadell a la baixa edat mitjana.
Edició i estudi d'un llibre de la cort del batlle (1401-1404)
- **Josep Lluís Martín i Berbois**
L'Abans. Sabadell: recull gràfic 1864-1968
- **Genís Ribé i Monge**
Marina Esteban Sastre,
Carrer de l'Estrella, 110. L'Obrera-Avan
- **Oriol Dueñas Iturbe**
Esteve Deu Baigual,
La Guerra Civil a Sabadell, 1936-1939: repressió, conflicte intern i obra social en la rereguarda
- **Esteve Deu Baigual**
José Cabañas González,
Convulsiones. Diario del soldado republicano Jaume Cusidó Llobet (agosto 1938-mayo 1939). Prisioneros catalanes en el "gulag" de León
- **Martí Marin Corbera**
Antonio Santamaría,
Història del moviment veïnal de Sabadell. Cinquanta anys de lluita
- **Salvador Moyà-Solà**
Miquel Crusafont i Sabater, pròleg de David M. Alba,
Miquel Crusafont i l'origen de l'home
- **Lluís Saura Martí**
Jaume Busoms Juli et al.,
Josep Busoms i la seva llum
- **David González Ruiz**
Francesc Esteve. De Sabadell a Barcelona

Lluís Sales Favà,
La jurisdicció a Sabadell a la baixa edat mitjana. Edició i estudi d'un llibre de la cort del batlle (1401-1404),
Girona: Documenta Universitaria, 1919,
188 p. (Biblioteca d'Història Rural)

Tal com exposa l'autor, aquest volum té com a objectiu "descriure i posar en context el funcionament" de la cort del batlle de Sabadell a partir de l'edició i estudi del registre del llibre de la cort del batlle de 1401 a 1404. Per fer-ho, divideix la seva recerca en dos grans apartats, bo i atenent les limitacions que suposa el fet de basar-la, essencialment, en el mateix llibre de cort. Així, després d'un utilíssim estat de la qüestió de la historiografia respecte la jurisdicció local, tant en àmbit europeu com català, a la primera part es descriu tant el contingut del llibre com el reflex institucional i procedimental que se'n deriva. Pel que fa a la segona part, s'assaja una proposta més interpretativa de l'exercici de la jurisdicció local parant una especial atenció als oficials de la cort, el govern municipal i les relacions amb la senyoria de Barcelona.

El llibre de cort abasta una cronologia, com ja avançàvem, de tres anys. En concret, del 16 de març de 1401 al 26 d'abril de 1404. Està format per un total de cent setze folis, que recullen

cinc-cents seixanta-sis assentaments, dels quals –i sense entrar encara en el seu contingut– destaquen dos aspectes prou significatius: un 37% corresponen a accions documentades en dissabte i un 14% compten amb un barrat en forma d’ones. Pel que fa a la primera xifra, es relaciona amb el dia fixat de mercat, que sembla clar que s’aprofitava per sotmetre a la cort les qüestions jurisdiccionals, que comentarem a continuació. Pel que fa als assentaments barrats, es proposa que cal entendre’ls com a accions que o bé es resolgueren o bé quedaren anul·lades; en tot cas, però, l’escrivà no fou sistemàtic, atès aquest baix nombre. Potser, vistes les similituds que l’autor identifica amb els manuals notarials –a banda que l’escrivà fou també el notari–, més aviat es podia tractar de documents emesos, atès que coincideix amb l’habitual marca diplomàtica –almenys en aquesta àrea geogràfica– que indicava l’extensió i lliurament al client de la imbreviatura notarial en els manuals.

Més enllà d’aquestes qüestions formals, sens dubte cal destacar l’aportació que fa l’autor a l’hora de definir i descriure la tipologia jurídica dels assentaments, ja que serveix de guia inicial i àgil per a qui hagi d’homogeneïtzar tant el tractament arxivístic com la recerca històrica d’aquests fons. Així, la jurisdicció contenciosa suposa un 50%

dels assentaments totals, els procediments no inquisitoris (clams, emparets, empenyoraments, encants i imposicions) representen un 40% i els inquisitoris (fermes de drets, declaracions, estimacions i sentències), un 9%. Pel que fa a la jurisdicció graciosa, (obligacions i dipòsits) són també un 9%, i els actes relacionats amb el govern i l’administració de la comunitat (crides, manlleutes, guiatges, llicències d’obres, lletres i elecció de jurats) representen un 24% del total.

La segona part de l’estudi, com dèiem, se centra en l’exercici de la jurisdicció. En concret, l’autor analitza tant els oficials de la batllia com algunes dinàmiques identificades del govern de la comunitat. Des de l’any 1391, la vila i terme de Sabadell restà sota la senyoria de la ciutat de Barcelona. Amb tot, el càrrec de batlle natural era patrimoni de la nissaga dels Calleri des del 1310, independentment de qui tingués la senyoria. Ara bé, aquests només es limitaven a percebre les rendes derivades, i aquest absentisme –similar al que trobem també a la batllia veïna de Terrassa al llarg del segle XIV– era suplert per la figura del lloctinent. Aquest oficial portava, doncs, el dia a dia de la batllia: des de rebre el jurament del jurats i consellers fins a presidir els plets. La durada del càrrec, per costum, era de

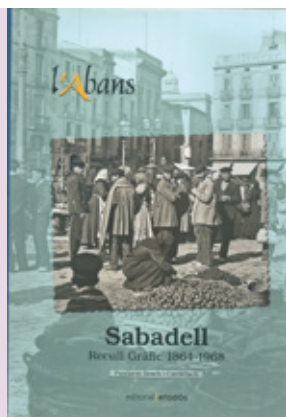
tres anys. Tanmateix, l’autor identifica fins a quatre individus com a lloctinents durant el període que abasta el llibre de cort. Un cop rellevats, havien de *purgar taula* (retre comptes) davant el procurador general de Barcelona, oficial que el cap i casal destinava a controlar el seu conjunt de dominis senyorials. Pel que fa als oficials executius (saig i carceller), destaca el fet que foren arrendats per una societat comercial barcelonina, per fruir dels emoluments.

Finalment, pel que fa al govern municipal, estava format per tres jurats, amb funció executiva i representativa del conjunt d’habitants, i dotze consellers, que s’elegien anualment. Sota la tutela de Barcelona, el municipi sabadellenc regulava àmbits com el fiscal i financer, les obres públiques, la prestació de serveis comercials o la mateixa escrivania, que generava el llibre de cort. Aquesta regulació generava sovint tensions, tant internes com externes, que no sempre era clar on calia dirimir. Així, l’autor enumera, ja per acabar la recerca, alguns del plets que la cort de Sabadell tingué tant amb Barcelona com amb senyors jurisdiccionals propers (els Togores) i altres batllies veïnes, bé fossin de jurisdicció reial o de la mateixa senyoria barcelonina.

No podem fer altra cosa, doncs, que convidar el públic interessat a la lectu-

ra i aprofitament d'aquest estudi que, malgrat tractar-se d'una primera aproximació, ja es pot considerar una aportació molt significativa al coneixement de l'exercici de la jurisdicció local al Vallès Occidental a la baixa edat mitjana.

Vicenç Ruiz

L'Abans. Sabadell: recull gràfic 1864-1968, El Papiol: Efadós, Fundació Bosch i Cardellach, 2017, 856 p.

Després de diversos intents, frustrats per diverses circumstàncies, finalment els sabadellencs ja disposen del volum sobre la història de la ciutat de l'exitosa col·lecció "L'Abans", editat per l'Editorial Efadós. D'aquesta manera, el nou tom ha passat a complementar els que ja hi ha dedicats a altres ciutats del Vallès Occidental com Castellar del Vallès (1875-1979), Cerdanyola del Vallès (1890-1965), Montcada i Reixac (1860-1974), Ripollet (1870-1974), Rubí (1872-1965), Sant Cugat del Vallès (1880-1965), Sentmenat (1880-1975), Santa Perpètua de Mogoda (1898-1965) i Terrassa (1865-1965).

La materialització del projecte ha estat possible gràcies a la unió entre l'editorial esmentada i la Fundació Bosch i Cardellach, i la col·laboració de l'Ajuntament de Sabadell i l'Arxiu Històric de la ciutat. Abans d'iniciar-se, aquest projecte ja era sinònim de garantia i d'èxit, aspecte que s'ha vist clarament reflectit amb el nivell d'adquisició de fascicles o volums per part dels ciutadans, que han fet cas a la reputació adquirida per l'Editorial Efadós per l'elaboració de més d'un centenar de llibres de la mateixa temàtica arreu de Catalunya, i al compromís de

la fundació sabadellenca, que des de fa més de setanta-cinc anys vetlla, d'una manera especial, per l'estudi del món local i comarcal.

El voluminós treball –856 pàgines– engloba el període fotogràfic i històric de Sabadell des del 1864 fins al 1968. Aquest segle d'estudi està dividit en set capítols temàtics, que han estat elaborats per especialistes en la matèria tractada en cadascun: "La ciutat i el rodal" (Isabel Argany i Lluís Fernández), "Fàbriques i tallers" (Josep Maria Benaul), "Festes i vida quotidiana" (Marta Ibáñez), "Institucions i fets" (Virginia Domínguez), "Comerç i serveis" (Josep Alavedra), "Cultura i lleure" (Joaquim Sala-Sanahuja) i "Ensenyar i aprendre" (Virginia Domínguez). Malgrat que potser el lector inicialment quedarà embadalit per la gran quantitat i qualitat de les fotografies, és important tenir presents els textos dels autors mencionats, perquè ens ajuden a conèixer i comprendre la història de les imatges incloses en el volum i, per tant, de la ciutat.

L'apartat fotogràfic, pel qual destaca l'editorial, té un pes molt rellevant en el llibre. Per poder dur a terme aquesta comesa es recollí la notable xifra de tres mil fotografies, de les quals "només" se n'incorporaren al llibre un miler. És de justícia fer un reconeixement als autors dels textos i, sobretot, al documentalís-

ta de l'obra, Oriol Canadés, per la complicada tasca de selecció de les imatges fotogràfiques més escaients a cadascun dels capítols del llibre.

Igualment, la crida ciutadana per poder adquirir imatges oblidades o inèdites, ja fossin fotografies o postals, va ser d'allò més positiva i això s'ha fet visible en el resultat final de l'obra, en la qual imatges i textos es complementen perfectament. La col·laboració i generositat d'un important nombre d'arxius públics, privats i personals, ha engrandit el fons fotogràfic històric local i, potser, ha obert una línia cap a futures recerques. A més de la rellevant tasca dels arxius, cal fer un agraïment a totes aquelles persones que han cedit fotografies i col·leccions personals perquè molts d'aquests records passessin a ser compartits i, al mateix temps, perduessin al llarg dels anys mitjançant aquest volum.

Val la pena de subratllar que moltes imatges ens mostren un passat pràcticament desaparegut de fàbriques tèxtils rellevants que durant moltes dècades situaren el nom de Sabadell al mapa nacional i europeu. Així mateix es mostren imatges d'antics oficis agrícoles que la gent més jove no ha pogut veure.

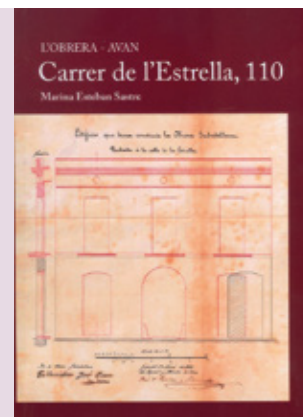
No obstant això, i essent conscient de la dificultat que comporta englobar el major nombre possible d'aspectes de la història sabadellenca, he trobat a

faltar imatges (en alguns casos publicades a la revista d'història local *Arraona* i a monografies locals) de formacions polítiques, entitats, escoles i actes culturals que tingueren una important rellevància arreu del país i que podien haver proporcionat noves visions o complementat alguns dels aspectes tractats. Quelcom similar passa amb la bibliografia, on també manquen un bon nombre de llibres i articles de referència de diversos historiadors de Sabadell que haurien pogut assessorar aquells lectors més interessats en algun aspecte en concret.

Com sempre succeeix amb les obres d'aquestes dimensions, s'han detectat petits errors que els coordinadors de l'obra han reunit, mitjançant la Fundació Bosch i Cardellach, i han esmenat amb una separata en format pdf que es podrà trobar a la pàgina web de la institució.

La bona feina feta pels autors dels textos, la Fundació Bosch i Cardellach i l'Editorial Efadós, i la gran resposta de la ciutadania sabadellenca i les seves institucions, convida a pensar que totes les parts implicades podrien retrobar-se per preparar un segon volum, que abasti des del 1968 fins, almenys, a l'inici del segle XXI, com ha succeït en nombroses ciutats catalanes.

Josep Lluís Martín i Berbois

Marina Esteban Sastre, *Carrer de l'Estrella, 110. L'Obrera-Avan*, Sabadell: La Llar del Llibre/AVAN, 2018, 107 p.

203

Com bé comenta l'historiador Eduard Masjuan al pròleg d'aquest llibre, es tracta d'un treball de reconeixement i una mostra d'admiració a la història de la que fou la "Casa dels Obrers" de Sabadell, d'aquella ciutat fàbrica des del darrer terç del segle XIX fins a l'esclat de la Guerra Civil, de la història de la seva gent i del seu edifici històric, que després de la guerra va ser confiscat i passà de mans en mans fins a ser donat a l'Ajuntament per la Delegació Nacional de Sindicats de la FET i de les JONS, l'any 1961. En aquells anys 1960-1970 esdevingué el col·legi Generalísimo Franco (com a curiositat, el que signa aquesta ressenya hi va fer el parvulari entre els anys 1969-1971) i també hi tingué l'estatge l'Associació de Sordmuts de Sabadell. Per cert, des de l'any 1920 el carrer ja no tenia el nom de l'Estrella: li van canviar pel de Benito Pérez Galdós, escriptor i polític liberal, republicà i socialista, mort el 4 de gener d'aquell any; el nom de l'Estrella serà recuperat l'any 1985. A partir de l'any 1980, la propietat de la finca és reclamada per diversos sindicats (CNT, CCOO i UGT), els quals se'n senten hereus patrimonials per una

o altra justificació històrica, i és ocupat en diverses ocasions: per membres de la CNT, que constantment en reivindiquen la seva propietat i els seus drets legítims; per col·lectius com el Grup de Dones i el col·lectiu antimilitarista Mili KK, que el bategen com “El Lokal”... Finalment l’antiga Obrera és desallotjada i enderrocada per l’Ajuntament l’any 1992, al·legant-ne l’estat ruïnós, i se n’esborra la seva memòria física, però no pas la històrica. Des de l’any 2011, en un nou edifici, hi té el seu estatge social l’entitat AVAN Neurologia, dedicada en cos i ànima a donar suport a les persones afectades per malalties neurològiques i neuropsiquiàtriques, i de la qual es fa una breu semblança històrica en el preàmbul del llibre.

La història que preservava aquest edifici preexistent i ja desaparegut del carrer de l’Estrella número 110 és la que desgrana el gruix del text de Marina Esteban en poc més d’un centenar de pàgines.

Tot començà cap al 1870, quan se celebrà el Primer Congrés Nacional Obrer de la Federación de la Región Española a Barcelona, en el que es pot considerar l’acte fundacional de l’anarquisme espanyol. Allà s’aplegaren representants de setanta-quatre societats obreres, trenta-tres de les quals eren del ram tèxtil, i entre els vuitanta-

nou delegats dos eren sabadellencs: Josep Rosell i Pablo Sampere. Just al juny de 1870, l’Ajuntament de Sabadell rep la petició de constituir la Sociedad Cooperativa La Obrera Sabadellense, i aquell mateix any s’edita el seu reglament a l’establiment tipogràfic de M. Torner. Amb data 5 de juliol de 1871 es defineix com a Centre de les Societats Obreres de Sabadell i del seu entorn, adherida a l’Associació Internacional de Treballadors (AIT). El seu primer president fou Josep Cabané, i de seguida comptà amb més de mil federats, sobretot obrers del ram tèxtil però també paletes, fusters, serrallers, rajolers... L’objectiu de l’entitat era clar i diàfan: l’emancipació social dels treballadors. Quan l’autora incideix en aquests orígens fa servir, al nostre parer de forma excessivament extemporània, el testimoni autobiogràfic de Josep Rosas, que fou un dels protagonistes del moviment obrer sabadellenc, però dels anys 1910-1930.

A les dècades dels anys 1870-1890 comencen a publicar-se diverses revistes a l’òrbita de l’organització de l’Obrera: *El Obrero* (1871), *Los Desheredados* (1882), *El Proletariado* (1884), *Rachavol* (1892), *El Eco de Rachavol* (1893) i *El Trabajo*, que serà, entre els anys 1898 i 1913, la capçalera més important i l’òrgan de la Federació Local de Sindicats (FLS) de Sabadell, i que ja des

del principi tindrà la redacció al carrer de l’Estrella, 110. En el marc d’aquestes publicacions ja sorgeixen les primeres contribucions al pensament anarquista sabadellenc (sovint amb l’empara d’un pseudònim) de noms com Enric Trias, Marià Burguès i José López Montenegro, entre d’altres. En aquest capítol, on també s’esmenten altres publicacions periòdiques rellevants de la FLS com *Germinal* (1904) i *La Batalla Sindicalista* (1915), observem una redacció certament confusa, en la qual es fa algun esment, sense massa sentit, a la premsa republicana i federalista que s’impulsa des del Cercle Republicà Federal de Sabadell. Un centre polític que potser hauria estat més mereixedor de referència com a espai de confluència i aixopluc, també, de certs personatges vinculats al pensament i l’acció anarquista i obrerista.

Tot seguit el llibre reprèn el fil de la constitució de l’Obrera, que l’any 1872 tenia uns cent trenta obrers federats. Aquests anys seran convulsos, es viuran reivindicacions i lluites obreres constants, prohibicions de premsa, clausures i reobertures dels locals sindicals, i una forta repressió. Com a líders destacables d’aquest període, marcat també per un caràcter fortament cooperatiu de l’entitat, se citen els noms de Jaume Xercavins, Gabriel Morral, Isidre Tous...

En aquest apartat comença a fer-se palesa una mancança important de l'obra: el fet de no haver contribuït a caracteritzar l'Obrera de forma més nominal i aprofundida, posant noms i cognoms als homes, i a algunes dones també, que en formaren part des dels orígens fins al final del seu temps. Sens dubte, l'obra de l'Andreu Castells *Sabadell, informe de l'oposició* (volums 2, 3 i 4, anys 1977-1980) i un treball d'arxiu més exhaustiu hauria servit de base suficient per fer una aportació més enriquidora.

L'any 1878 consta l'adquisició del solar del carrer de l'Estrella, núm. 110, i es descriuen els problemes de finançament per tirar endavant la construcció de l'estatge, que coincideixen amb el marc convuls de la *Vaga de les set setmanes* (1883) i el seu fracàs. Finalment, el 1884 es fa el projecte d'obra del nou edifici de l'Obrera Sabadellense, aleshores presidida per Josep Tiana. El paper de pal de paller de l'Obrera en la lluita sindical al Sabadell de finals del segle XIX és cada cop més rellevant, i encara més tenint en compte que a la ciutat l'any 1898 hi havia uns set mil treballadors i treballadores en atur sobre una població de 23.000 habitants. Així, com a exemple, s'esmenten les vagues de la fàbrica Seydoux, convocades l'any 1899 i en diferents moments del període 1902-1910 –amb els estralls de la Setmana

Tràgica del 1909 per entremig–, arran de les quals hi va haver una forta onada de repressió, de tancaments i de reobertures successives de l'Obrera, una organització, per cert, ja controlada per la CNT, creada de feia poc. Aquest conflicte de la Seydoux esclatà amb uns 7.500 vaguistes a tot Sabadell, amb un paper significat del dirigent Bru Lladó, però fracassà i tingués coma a resultat la suspensió de l'activitat de la FOS i del diari quinzenal *El Trabajo*, i la clausura de l'Obrera per part de les autoritats governatives. Arribats a aquest punt del text ens preguntem per què no s'analitza amb detall la participació obrera en els fets de l'any 1909 i ni tan sols s'esmenten fonts bibliogràfiques i documentals tan detallistes i significades com és el cas de l'informe de la Creu Roja que s'elabora de forma contemporània i que es conserva a l'AHS, i l'estudi del qual publicà Imma Planell a la revista *Arraona*, núm. 7 (3a època, 1990, p. 95-101).

Durant el període que va dels anys 1911 al 1936, l'Obrera és una organització sindical dirigida per l'hegemonia de la CNT. En una anècdota referida a l'any 1916, l'autora fa esment d'una estada curiosa de Lev Trotski a l'Obrera, entre el 22 i el 25 de desembre, coincidint amb la seva expulsió de França i la seva curta estada a Barcelona, fet que inconspicuament no és referenciat

documentalment com es mereix. Sabem que s'extreu d'un llibre d'Andreu Castells (*Sabadell, informe de l'oposició. O tot o res (1904-1918)*, 1978, p. 15-35), autor que, tanmateix, reconeix que es basa en una font oral sense cap possible contrastació documental. Seguint el curs dels esdeveniments, l'estiu de 1917 esclata la Vaga General Revolucionària, fet que marcarà un punt d'inflexió important en la radicalització de l'acció sindical de l'Obrera. Una altra vegada s'aplica la repressió sobre aquesta organització: destacats militants sindicals, com Bru Lladó i Miquel Bertran, són detinguts. En aquest apartat, una vegada més, l'autora no fa cap referència documental a algunes de les fonts primàries de l'època, com ara un altre informe de la Creu Roja, datat del 31 d'agost i que es conserva a l'AHS, o la detallada i poc citada ressenya històrica feta l'any 1918 i publicada per Antoni Rovira i Virgili a *l'Anuari de Catalunya 1917*, a Barcelona (Ed. Minerva, p. 151 i 168-172), ni cap esment específic a la bibliografia, prou significativa d'aquest tema: és el cas de l'obra d'Andreu Castells (volum 3 de l'Informe de l'oposició, any 1978), els treballs d'Esteve Deu (per citar-ne un parell: 1987, "Evolució de les condicions materials dels obrers sabadellencs de la indústria llanera en el primer quart del segle XX", *Arraona*, núm. 1, p. 43-52; any

2009, “Extensió i intensificació de la conflictivitat laboral” dins J. M. Benaul, *El Gremi de Fabricants de Sabadell, 1559-2009. Organització empresarial i ciutat industrial*, Sabadell: Fundació Gremi de Fabricants de Sabadell, p. 257-263) i l’aportació més recent de Rafael Luque: l’article “Les vagues a Sabadell durant els anys de la Primera Guerra Mundial”, publicat a la revista *Arraona*, núm. 37 (4a època, 2018, p. 76-95) (consultable a <<https://www.raco.cat/index.php/Arraona/article/view/343257/434582>>).¹

L’any 1918 es regularitza la propietat de l’edifici de l’Obrera, que es cedeix a la Federació Local de Sindicats i a la Borsa de Treball de la CNT, amb una condició destacable: que l’edifici mai podrà ser propietat particular, sinó d’entitats sindicals obreres o socials similars. A continuació l’autora fa un esment a l’impacte que tingué la Vaga de La Canadenc, de l’any 1919, en el moviment obrer en general, amb l’aprovació oficial de la jornada de les vuit hores laborals. I tot seguit, i sense seguir gaire cap fil ni cronològic ni temàtic, el text torna a fer un salt enrere en el temps i descriu la convivència entre la cultura religiosa i laica al Sabadell de tombant dels segles XIX-XX, fent esment del paper de la *Insti-*

tución Libre de la Enseñanza, l’oposició entre l’integrisme religiós i la defensa del laïcisme en l’ensenyament i la cultura, la importància de les activitats del Centre Líric i Dramàtic en el foment de la cultura obrerista, i la influència de la figura de Joaquim Estruch, aleshores militant de l’Obrera, en la cultura i política del moment, i com a impulsor del cristianisme social.

Amb la Dictadura de Primo de Rivera la situació de l’Obrera es complica de forma evident: s’elimina el dret de vaga, s’il·legalitza la CNT, s’aprova la Llei de Fugues... És l’inici, també, de les pugnes internes a l’organització entre els partidaris d’una CNT de caràcter més polític i els que opten per una CNT més apolítica. És el principi del trencament i allunyament de la FLS respecte d’aquesta formació anarcosindicalista, que es farà efectiu durant la Guerra Civil, amb l’apropament cap a la línia sindical de la UGT. Durant aquesta etapa, la ciutat és visitada per Frederica Montseny, partidària de la línia dura de la FAI, i l’Obrera hostatjarà Fermín Galán, militar republicà que es sollevà contra la dictadura el desembre de 1930 i que va ser executat juntament amb el seu company d’armes Ángel Garcia. Aquesta estada del militar republicà Fermín Galán una altra vegada se cita sense cap referència documental a la font de Castells (*Saba-*

dell, informe de l’oposició, vol. 4, 1980, p. 18.14), que continua fonamentant-se en testimonis orals i no documentals.

Amb la fi de la dictadura, el 2 d’abril del 1931 es reobre l’Obrera i entrem al període de la II República, sens dubte el més ben estructurat i descrit d’aquest llibre. Es legalitza la CNT i la FLS recupera l’armament dels sometents. La seu del carrer de l’Estrella s’endreça i s’organitza: al pis de dalt s’estableix el Sindicat Tèxtil, el més important; a la planta baixa hi ha el Sindicat de les Arts Gràfiques i Transports, i al fons del pati, els de la Construcció i Metal·lúrgics, i la cooperativa dels obrers. El trencament trentista amb la CNT és un fet, seguint les directrius dels líders sindicals Joan Peiró i Àngel Pestaña. La nova i trentista FLS, amb Josep Moix al capdavant, té en aquest moment més de 20.000 afiliats, gairebé un 70% dels treballadors de Sabadell. A Sabadell els anarquistes més purs creen el Sindicat Únic d’Oficis Varis, entre els membres del qual hi ha el conegut mestre Edgard Ricetti. També es constitueixen diversos sindicats d’oposició contraris a la FAI. I un cert catalanisme penetra a la FLS, com a contrapunt als quadres faistes, formats sobretot amb treballadors d’origen murcià.

En aquest nou context polític neix el diari *Vertical* (28 d’octubre de 1932), dirigit per Josep Rosas, la mà dreta de

¹ Desconeixem si l’autora no hi va tenir accés, perquè va ser publicat el mateix any 2018.

Moix. És l'òrgan de la FLS i es publica fins al 28 de desembre de 1938, ja a les acaballes de la Guerra Civil. Des d'aquesta publicació s'ataca Francesc Cambó, Lerroux, el faisme i el clergat, i hi destaquen les vinyetes còmiques i càustiques de Gustau Vila "Grapa". Aquest tema, a parer nostre, també ha estat tractat molt superficialment.

A les pàgines següents (81-82) l'autora fa referència als transcendents fets del 6 d'octubre de 1934 d'una manera extremadament breu i sense aprofundir-hi. No comenta res, per exemple, de la repressió que va patir el moviment rabassaire, republicà i obrer sabadellenc en el seu conjunt (amb un consell de guerra col·lectiu que afectà un centenar llarg de persones) ni, per exemple, fa esment de l'exili a França de Josep Moix i altres companys de la FLS com Josep Rosas i Miquel Bertran. I tot seguit ens plantem a l'any 1936 i a la victòria del Front Popular en les eleccions del 16 de febrer. A partir d'aquest moment, la FLS, liderada per Josep Moix i en plena orientació marxista, esdevé moderadora entre la legalitat republicana restablerta i l'esperit revolucionari que sempre havia defensat. Amb l'esclat de la Guerra Civil, el seu pes polític es veu reforçat, i els sindicalistes del carrer de l'Estrella arriben a tenir onze consellers dels trenta-tres que hi havia

a l'Ajuntament. L'Obrera esdevé el pal de paller de la Federació Comarcal de Sindicats-UGT, i l'autora en destaca l'impuls del projecte de crear quatre escoles innovadores: Can Rull, Can Feu, la Salut i Ca n'Argelaguet (masia confiscada per la CNT i la UGT i rebatejada amb el nom de Granja Camperola) sense entrar en gaires detalls ni analitzar que tot plegat quedà en pràcticament no res. Una altra vegada no s'analitza en profunditat un període cabdal de la història política i sindical de Sabadell i, sense més ni més, l'autora passa pàgina i ens trasllada al 1939. A partir d'aquest any i arran de la victòria feixista ja hem vist algunes de les vicissituds que va viure l'edifici de l'Obrera fins arribar a desaparèixer sota la picota de l'enderroc, amb la democràcia ja ben restablerta i consolidada, l'any 1992. No obstant això, aquí tornem a detectar una mancança important del text: no es fa cap mena de ressò del que s'esdevingué, durant la postguerra i la llarga dictadura franquista, amb els exilis que hagueren de patir els darrers líders i representants sindicals de la FLS i l'Obrera (a França, Amèrica...) que se significaren més en la defensa de legalitat republicana i els drets dels treballadors durant la guerra.

El llibre conté alguns errors en petits (o no tant petits) detalls, de contingut i formals, que no podem deixar de

passar per alt. Per exemple, a la pàgina 59, a la nota de peu de pàgina núm. 34, es diu que la Casa de la Caritat encara és a la plaça Marçet (!), i en aquesta mateixa pàgina i les següents (60-61) es publiquen diverses imatges dels estralls de la vaga del 1917 a la ciutat sense citar-ne ni l'autoria ni la procedència (pertanyen als fons de l'AHS i de l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya).

Resumint i en general, l'obra sembla haver estat escrita de forma discontinua, d'una manera potser no gaire acadèmica, potser també un xic intencionadament eclèctica i anàrquica, però segons el nostre parer és un treball no gens ben estructurat i força inconnex, sobretot si, a més, hi havia la voluntat que fos divulgatiu i amè. Una història analítica de l'Obrera, de la Federació Local de Sindicats-FLS (o la Federació Obrera de Sabadell-FOS) es mereixeria una obra més aprofundida i rigorosa, sens dubte. De nova documentació d'arxiu i de nova bibliografia no en falta pas, per poder fer un llibre amb més valor historiogràfic. Ens preguntem, en aquest sentit i amb sinceritat constructiva, com és que l'autora no ha servit de les aportacions de les recerques fetes pel treball pioner d'Albert Balcells "La crisis del anarcosindicalismo y el movimiento obrero en Sabadell entre

1930 i 1936” (dins *Trabajo industrial y organización obrera en Cataluña, 1900-1936*, Barcelona: Laia, 1974) i per Josep Abad amb el seu article “La Federació Local de Sindicats de Sabadell davant del feixisme i el catalanisme” (*Arraona*, 21, 1997, p. 45-66), publicades ja fa força temps, o les més recents de Soledad Bengoechea amb el seu llibre *República i indústria a Sabadell. Organització patronal i conflictivitat social (1931-1936)* (Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2015) i els dos llibres d’Esteve Deu *Sabadell, 1936: economia, societat i política* (Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2017) i *La Guerra Civil a Sabadell, 1936-1939. Repressió, conflicte intern i obra social en la rereguarda* (Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2018).

Hauria estat possible i plausible fer un altre tipus de llibre que, tal vegada, des d’un punt de vista sintètic i divulgatiu, fos més entenedor i amè. Un llibre que inclogués un índex més ben estructurat i amb un discurs més intel·ligible, i que tractés, de forma més endreçada cronològicament i més aprofundida, els aspectes cabdals de la història de l’Obrera, com els que detallem tot seguit: la història de l’organització política i sindical, la vida i usos de l’edifici del carrer de l’Estrella quan funcionava com a casa dels obrers i també després, quan ja no ho era, a partir del 1939, amb una

descripció més acurada i exhaustiva dels protagonistes que li donaren vida i sentit de lluita, amb noms i cognoms i perfils biogràfics mínims, i finalment amb una anàlisi més aprofundida i en conjunt de les publicacions obreristes que s’editaren al seu redós. El llibre també s’hauria pogut enriquir gràficament amb una presentació de més material fotogràfic inèdit i variat que es conserva a l’Arxiu Municipal i amb la reproducció de més material documental, tot i que desconeixem si no ha estat possible per la mateixa modèstia de l’edició o pel tipus d’encàrrec editorial. En definitiva, l’obra és un intent lloable de posar en valor la història d’un importantíssim referent del moviment obrer sabadellenc, encara que per nosaltres el resultat no ha estat del tot reeixit.

Genís Ribé i Monge

Museu d’Història de Sabadell

Esteve Deu Baigual,
La Guerra Civil a Sabadell, 1936-1939: repressió, conflicte intern i obra social en la rereguarda,

Barcelona: Publicacions de la Abadia de Montserrat, 2018, 352 p.

Les darreres recerques realitzades a Catalunya vinculades a la Guerra Civil han donat lloc a noves aportacions lligades a aquell conflicte. Aquests estudis han servit per donar a conèixer fets que fins fa poc eren gens o poc coneguts així com per aportar i actualitzar dades recollides en altres treballs. L’aparició de noves fonts històriques i sobretot la possibilitat d’accedir a –arxius que fins fa relativament poc temps eren complexos de consultar– ha permès aquest salt qualitatiu en les publicacions vinculades a la Guerra Civil.

Així, a Catalunya, la visió dels fets de la guerra cada cop són més complets a nivell general; la història local enriqueix la història general, permetent-ne un aprofundiment cada cop major, i ens permet adonar-nos d’una evidència més que coneguda i palpable; malgrat la importància de Barcelona en l’esdevenir de la guerra, el conflicte fou molt més ampli i extens a tot el país, va durar tres anys i va afectar fins al darrer racó del territori.

Les publicacions dels darrers anys han fet un salt qualitatiu en un sen-

tit molt destacat, s'ha pres distància respecte la capital catalana. Cal tenir present la importància de Barcelona respecte a la resta del territori però aquest fet no vol dir que la dinàmica i l'evolució històrica fos exactament la mateixa arreu del territori.

Tots aquests elements són els que trobem en l'obra d'Esteve Deu dedicada a la guerra civil a Sabadell. Es tracta d'una nova aportació de la història local al conflicte més traumàtic patit al nostre país al segle passat; i al mateix temps l'estudi dels fets de la ciutat a partir de la consulta ingent de multitud d'arxius que fins ara no s'havien utilitzat mai.

El llibre ressenyat és el segon volum que presenta l'autor dedicat a Sabadell. Si en el primer es realitzava una aportació interessant sobre l'economia, societat, cultura i política de la capital vallesana durant el període 1931-1936, aquest segon llibre s'endinsa a estudiar tota una sèrie d'esdeveniments vinculats a la guerra civil a Sabadell. Concretament el volum tracta sobre aspectes tan complexos encara d'explicar avui dia com foren els actes de repressió i violència generats a Sabadell durant els primers moments de les hostilitats. Tots aquells fets donaren lloc a l'assassinat de 98 persones per part de grups vinculats al comitè revolucionari, la majoria

d'elles vinculades al món religiós, a la burgesia conservadora i a formacions d'extrema dreta i de l'antic sometent. Dins d'aquesta persecució terrible que es va produir especialment durant els primers mesos de guerra, concretament entre agost i desembre de 1936, també cal tenir en compte que el moment de descontrol va ser aprofitat per saldar comptes personals heretats d'altres moments o d'altres conflictes socials. El llibre serveix per actualitzar la xifra de morts d'altres treballs que parlaven o bé d'una setantena de persones assassinades o bé en altres casos superava el centenar.

La recerca d'Esteve Deu no només recull els assassinats comesos durant els anys de guerra a Sabadell i altres indrets que afectaren a veïns de la ciutat sinó que també aplega altres tipus de repressió, com foren els sabadellencs que foren detinguts i empresonats. La publicació ens aporta un tema força desconegut com és el de la gent que va haver de fugir de Sabadell i Catalunya durant aquells primers moments de conflictes. Es pot parlar d'un primer exili de 1936 que afectaria a religiosos, industrials i empresaris, així com a d'altres persones compromeses políticament amb partits d'ordre. En el capítol dedicat aquest aspecte es recullen com es va produir aquell èxode, els des-

tins principals i alguns dels seus protagonistes. Un estudi, el d'aquests casos, que serveix per complementar les dades ja aportades per Josep Lluís Martín Berbois en els seus estudis dedicats a la Lliga Regionalista i als seus membres durant els anys de República i Guerra.

També cal esmentar que el buidatge sistemàtic de les dades que s'han localitzat per fer la investigació ha permès identificar a tots els membres que formaren part del comitè revolucionari i les conegudes com patrulles de control. Aquests organismes foren considerats els responsables dels crims i persecucions efectuades durant els primers mesos de guerra. No cal dir que no totes les persones citades es poden considerar culpables dels crims esmentats. Tot i així, sí que coneixem algun cas paradigmàtic de responsabilitat com fou el de Sadurní Nicolàs Antolino, conegut popularment amb el sobrenom de "Lino", minaire de Santomera (Múrcia) i membre destacat de la Federació Local de Sindicats. "Lino" forma un grup d'acció que era conegut com "*Las patrullas de Lino*" al qual es van atribuir més de cent assassinats, més dels comesos realment a la ciutat de Sabadell.

Com esmentàvem, el responsable directe o indirecte d'aquestes morts fou el comitè revolucionari que es va formar a Sabadell un cop el cop d'estat havia

estat aturat a Catalunya. Com va passar arreu del territori, quan es va confirmar el fracàs de la revolta, el poder municipal i la Generalitat de Catalunya van perdre el control de l'ordre públic, entre altres aspectes, fet que suposaria la creació de diferents comitès arreu del país. Aquests comitès es van encarregar de controlar el poder municipal a partir d'integrar totes les formacions antifeixistes que donaven suport a la legalitat republicana. Es tractaria d'un poder paral·lel al dels ajuntaments, el qual arribaria a tenir competències en ordre públic, defensa, proveïments, etc. i s'encarregaria de la incautació de diversos edificis vinculats amb persones que marxaren del municipi per por a represàlies o que eren considerades com a feixistes per la seva ideologia. El comitè local de Sabadell estaria encapçalat per la Federació Local de Sindicats, la qual agrupava a la gran majoria dels obrers sabadellencs, sent una força social d'enorme influència que superava l'estricta àmbit sindical. Aquí ja trobem una diferència entre la realitat sabadellenca i la de bona part del país, atès que en la majoria de casos el control dels comitès locals estigué a les mans del sindicat anarquista CNT-FAI.

A part d'abordar la temàtica de la repressió, violència, incautació i desruïna de patrimoni i la fugida dels

primers mesos de guerra, l'obra també fa un repàs dels governs municipals que va tenir Sabadell durant els anys de guerra, les forces polítiques que els integraren, els seus principals protagonistes i les divisions i disputes que es registraren. En aquest cas fou especialment dura la ruptura que es produiria com a resultat dels fets de maig de 1937.

A partir de finals de 1936, però especialment a partir de 1937, el control de la rereguarda catalana va tornar a mans de la Generalitat republicana i dels ajuntaments. Sabadell no seria una excepció. És a partir d'aquell període, i més enllà de les divisions polítiques que sorgirien en el si dels partits antifeixistes, que el govern local de Sabadell portaria a terme una important obra de govern. Com en el cas de la Generalitat de Catalunya que fins a l'arribada de les institucions republicanes a Barcelona a finals de 1937 assumiria competències que anaven més enllà del que recollia l'estatut d'autonomia; els governs municipals amb els pocs recursos que tenien hagueren de fer front a diverses dificultats. En el cas de Sabadell el treball d'Esteve Deu fa un repàs exhaustiu a les polítiques municipals que es realitzaren en matèries com ensenyament, sanitat, assistència social, municipalització d'habitatges i refugiats. Especialment interessant és l'apartat dedicat a

aquest darrer aspecte molt vinculat a la guerra. Com a conseqüència del conflicte civil, milers de persones originàries d'altres territoris es van veure obligades a desplaçar-se a Catalunya fugint de l'horror de la guerra. Com a conseqüència d'aquell desplaçament Catalunya rebria 900.000 homes, dones i criatures que foren repartides per diferents localitats. Els municipis hagueren de fer un sobreesforç per acollir aquelles persones en un acte de generositat mai vist fins aquell moment. L'Ajuntament de Sabadell, amb els pocs recursos que tingué, també acolliria a més de 2.000 persones durant aquells anys. Una acollida que suposà un esforç extra per una societat que ja estava prou justa de forces com a conseqüència de la guerra. Malgrat aquella solidaritat, l'arribada de tantes persones també suposaria moments de tensió entre els veïns i els refugiats com a resultat, sobretot, de com s'havien de gestionar les ajudes que rebien els desplaçats.

Finalment, el llibre acaba amb l'actuació dels sectors considerats de dreta sabadellencs durant la guerra. Es tracta doncs d'un darrer capítol que enllaça amb els primers capítols dedicats a la repressió, persecució de diversos sectors socials i com aquests darrers hagueren de fugir per salvar la vida. Un salvament, cal recordar-ho, que tingué

l'ajuda de les autoritats catalanes. Alguns dels sabadellencs que aconseguiren fugir decidiren passar a la zona coneguda com a nacional per col·laborar amb la causa rebel. Tota aquesta actuació es detalla al llibre a través de la consulta, tant d'arxius públics com especialment privats, els quals ens donen una mirada diferent del conflicte.

Les dades aplegades a les taules i quadres del llibre i, sobretot, als annexos tenen una utilitat incalculable pels estudiosos en la matèria, així com per la història de Sabadell. La recollida de noms i cognoms dels protagonistes de diversos fets i organismes, permet –no només recuperar la història del municipi– sinó recuperar de l'anonimat a totes aquestes persones. Un valor afegit que aporta el llibre, doncs no només serveix per recuperar la història de Sabadell sinó que al mateix temps serveix per recobrar la memòria de molts sabadellencs i sabadellenques que tingueren un protagonisme cabdal en aquell període històric.

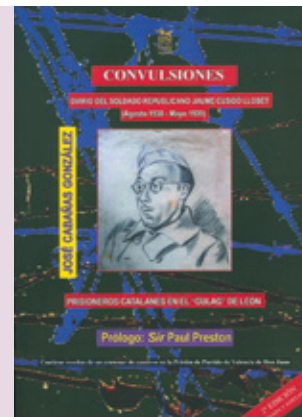
Tot plegat, el segon volum d'Esteve Deu és una aportació necessària per conèixer els fets vinculats a la ciutat durant els anys de guerra. Una contribució que serveix per posar al dia els estudis dedicats a la ciutat durant els anys de guerra, el primer d'ells realitzats per Andreu Castells ara ja fa molts anys.

Necessària per aquesta actualització atès que no només aporta la mirada bibliogràfica de les darreres contribucions vinculades al període, sinó, com ja hem destacat, aporta fonts primàries fins ara inèdites per l'estudi de la guerra a Sabadell. Aquí radica la tasca excepcional del treball. L'esforç per localitzar i consultar aquestes noves fonts per part de l'autor és, al meu entendre, la principal virtut de la recerca. No només aporta documents vinculats als arxius locals, sinó que la consulta ha anat més enllà a partir de localitzar documentació inèdita en altres arxius com de caire estatal.

Un llibre, per tant, més que imprescindible per conèixer la història més recent de la ciutat. Ara només ens cal esperar a la publicació de la resta de volums que l'autor ha realitzat en relació amb aquells anys tan terribles de la història de la ciutat de Sabadell.

Oriol Dueñas Iturbe

Professor d'història contemporània de la Universitat de Barcelona

José Cabañas González,
Convulsiones. Diario del soldado republicano Jaume Cusidó Llobet (agosto 1938-mayo 1939). Prisioneros catalanes en el "gulag" de León, León: Lobo Sapiens, 2019.

L'autor és enginyer tècnic industrial, nascut a Lleó i format a Barcelona. Com altres persones amb antecedents familiars de perseguits pel franquisme, s'ha sensibilitzat sobre aquests temes i, des de la seva vinculació a l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica i a l'Associació per a l'Estudi de la Repressió a Lleó, ha publicat diversos treballs sobre la Guerra Civil i la repressió franquista. Fruit d'aquestes investigacions és el llibre que es ressenya.

Aquets treball conté un pròleg de Paul Preston, prestigiós historiador britànic especialista en l'anàlisi de la Guerra Civil espanyola i les seves conseqüències, i parteix de la base d'un diari personal que va deixar manuscrit un combatent sabadellenc, Jaume Cusidó Llobet, en el qual es descriuen minuciosament la seva experiència com a soldat de l'Exèrcit republicà durant la guerra, la retirada cap a França després de la derrota, el retorn a Espanya, la seva detenció i el seu pas per diversos camps de concentració franquistes en la immediata postguerra. Així mateix

disposa de la correspondència que va mantenir amb els seus familiar durant el període de captivitat.

La reproducció dels textos d'aquest diari va acompanyada d'un nombre important de notes, molt riques en contingut, amb l'objectiu de contextualitzar les vivències del personatge durant la guerra i en el període en el qual fou un pres més dels molts que van patir captiveri al final de la guerra.

Així mateix, el llibre conté una sèrie de capítols complementaris, en els quals es parla de les condicions que van patir els presoners dels camps de concentració de la província de Lleó, en un dels quals, el de Valencia de Don Juan, va estar internat Jaume Cusidó. Aquesta descripció va acompanyada de testimonis d'uns quants catalans més dels molts que van passar per aquests camps. Cal tenir en compte que, pel que coneixem fins ara, 65 sabadellencs van passar pels camps de concentració i batallons de treballadors de la província de Lleó, set dels quals hi van morir -un 10%-, la majoria a San Marcos de Lleó, un camp dels més durs, com es comenta en el llibre en diversos paràgrafs.

Com el mateix autor defineix, el llibre aporta també un contrapunt: és el diari d'un soldat de l'Exèrcit franquista i el testimoni de persones que van patir també la repressió que es va desenca-

denar en els primers mesos de la guerra en una zona controlada des dels primers moments pels colpistes, el detinguts en la presó del partit judicial de Valencia de Don Juan.

Jaume Cusidó Llobet, l'autor del dietari, havia nascut a Sabadell l'any 1904. Abans de la guerra vivia al carrer de Pérez Galdós núm. 114 i treballava de comptable en l'empresa tèxtil de Miquel Vilar Jubanteny. Era militant d'Esquerra Republicana de Catalunya i fou membre de la junta directiva de la secció d'oficines del Sindicat d'Empleats i Tècnics (SET), incorporat a la UGT. Quan en començar la guerra es va portar a terme el procés de control de les empreses per part dels treballadors, va ser escollit per formar part del comitè obrer de control de l'empresa esmentada. L'agost de 1938, com a soldat de la lleva de 1925, fou mobilitzat per l'Exèrcit republicà per anar a la guerra; ja tenia 34 anys, era casat i tenia un fill petit.

La història que relata Jaume Cusidó és la de molts soldats que van haver d'anar a la guerra de manera forçosa, i en la qual es descriu el cúmul de penúries que van haver de passar, que per a molts no es van acabar al final de la guerra.

Jaume Cusidó no havia fet el servei militar quan li va correspondre en ser considerat excedent de contingent en el

sorteig efectuat. Malgrat això, va ser mobilitzat amb els de la seva quinta de 1925 a primers d'agost de 1938. En els darrers mesos de 1938, per manca d'efectius, les autoritats republicanes van anar incorporant a l'exèrcit gent més gran, fins al punt que van haver d'anar a la guerra homes de 36 anys i adolescents de 17.

Abans d'anar al front va haver de fer instrucció en un campament de Monistrol de Montserrat, i allà va veure per primera vegada un fusell, que no sabia com funcionava. Durant els dies d'estada en aquell campament va compaginar inicialment la instrucció militar amb el treball a les oficines i, al final, només va haver de fer d'escrivent.

Havia estat qualificat com a útil per a serveis auxiliars i no per a servei d'armes, i com a tal no va haver de participar en els fronts de combat, sinó que va ser destinat, primer, al Centre de Reclutament i Instrucció Militar (CRIM) de Terrassa i, després, a les oficines de la Plana Major del Setè Batalló d'Etapes de Barcelona. Al cap de poc temps de servir a l'Exèrcit fou ascendit a caporal.

Així doncs, va ser mobilitzat entre el dia 1 d'agost i el dia 6 de febrer de 1939, quan, en plena retirada, els seus oficials els van dir que podien fer el que volguessin.

Tot i no haver anat al front, en el seu diari descriu el funcionament in-

tern d'un exèrcit mal equipat, mal alimentat; ens parla d'unes oficines amb excés de personal i poca feina; comenta la irregularitat dels serveis de correspondència, que creaven inquietud en els soldats i llurs famílies; i descriu un estat de desànim general entre una tropa que esperava amb candeletes el final de la guerra.

En les anotacions escrites el dia 25 de gener de 1939, la vigília de la caiguda de Barcelona, descriu el panorama que es vivia a la ciutat, amb bombardejos constants, amb magatzems saquejats per una població famolenca i amb famílies senceres que començaven a anar-se'n com podien per la por del que podria passar amb l'entrada de les tropes franquistes.

Entre aquesta data, en la qual va començar també la retirada de les tropes republicanes -tant de les que estaven en la rereguarda i com de les que arribaven del front- i el dia 2 de febrer, quan va entrar a França, Cusidó descriu el caos de la retirada. Explica que anaven muntant oficines en diferents pobles sense saber massa per a què, fins que els van donar l'ordre de destruir els papers. Van anar amb camions, amb cotxes i, finalment, a peu, al costat d'una corrua de gent carregada de tota mena d'estris, sense forces i amb el perill que representaven bombardejos constants,

i contemplant unes voreres amb vehicles inservibles, animals morts i munts d'equipatges abandonats.

Després d'entrar a França amb l'ajuda de guies, ell i alguns companys van ser detinguts per la gendarmèria i enviats al camp d'internament de Sant Cebrià de Rosselló, un dels camps de refugiats muntats pels francesos a la Catalunya Nord. En aquests centres d'internament, la penúria hi era total: havien de dormir al ras, amb un fred terrible, i quasi no tenien menjar. Allà es van donar l'opció de quedar-se o tornar cap a Espanya. Ell va triar la segona i fou enviat en tren des d'Elna fins a Hendaija per a poder ser repatriat a Espanya per Irun. Evidentment, el retorn implicava la detenció, i així fou com el dia 23 de febrer de 1939 era al centre de detenció de la plaça de toros de Sant Sebastià amb sis mil presoners més, que es barallaven per a poder dormir a les grades o a sota; es a dir, aguantant la pluja i el fred en el primer cas o només el fred en el segon. Alguns dies dinaven a les vuit del vespre i sopaven a les dues de la matinada, si és que se'n podia dir dinar i sopar, del que els donaven.

Per poder sortir d'allà es necessitaven avals de les autoritats de Falange i certificats de bona conducta del capellà de la parròquia, de la comandància de la Guàrdia Civil o de l'ajuntament de la

localitat en la qual residien. Però el seu comportament i la seva militància política en la rereguarda no li van permetre aconseguir-los.

Així doncs, fou traslladat a un camp de concentració de Valencia de Don Juan, a la província de Lleó. Descriu el penós viatge que va fer per arribar-hi. En un vaixell petit van embarcar mil persones des de Passaia fins a San Juan de Nieva, a Avilés, localitat a la qual van arribar tots marejats per una travessia amb mala mar, i d'allà foren enviats al camp de concentració entatxonats en vagons d'un tren de mercaderies.

En aquell camp, que inauguraven i que es podia considerar provisional, hi havia falangistes de vigilància. Des de fora, una banda del poble s'acostava alguns dies al camp per tocar l'himne espanyol, la qual cosa implicava haver de saludar amb el braç alçat. Els feien assajar el Cara al Sol i altres cants feixistes, havien d'anar a missa i confessar-se prèviament els diumenges, el menjar era escàs i dolent i molts presos estaven plens de sarna i de puces. Ell va poder mantenir correspondència amb la família i rebre alguns diners per alleugerir aquella situació.

Però no tota la gent del poble tenia la mateixa actitud. Algunes dones els portaven menjar o s'oferien a rentar-los roba, en una mostra de compassió que

contrastava amb les visites que feien de tants en tant les “dames” de l’Auxilio Social per demanar diners a gent que estava privada de llibertat, denigrada i famèlica.

Per sort, al cap de poc més de tres setmanes de ser en aquell camp, va entrar a treballar a les oficines.

Finalment, va poder sortir del camp amb llibertat condicional el dia 5 de maig de 1939, amb l’obligació de presentar-se a les autoritats competents quan arribés a la seva ciutat de residència.

En aquelles dates molts internats en camps de concentració eren alliberats si no s’havien rebut denúncies durant la seva estada. Eren tants, que no sabien que fer-ne, se’ls treien de sobre, i en tot cas ja retien comptes al seu lloc de residència si tenien alguna causa pendent.

Pel temps transcorregut des del final de la guerra –80 anys– ja no queden, pràcticament, combatents supervivents i encara menys que recordin coses de la tragèdia que van viure. Els testimonis més propers dels fets viscuts són, en ordre d’importància, els dietaris de guerra escrits en el moment dels esdeveniments; les memòries escrites amb posterioritat, sempre més imprecises; i la correspondència entre soldats i familiars, dissortadament mediatitzada per la censura.

Tot i que la seva importància relativa és diferent, aquest tipus de document és valuósíssim per a poder tenir una visió més directa del que van passar durant la guerra i un cop acabada els combatents. És també el contrapunt d’altres fonts d’informació –premsa i diversos papers oficials– el contingut de les quals tenia sovint molt poca relació amb els esdeveniments reals.

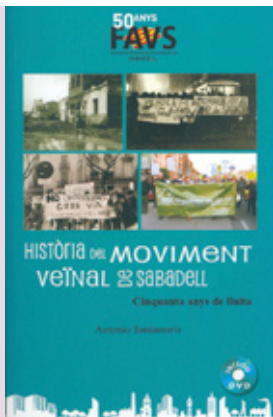
L’autor ha tingut el mèrit de recupear aquest dietari d’un sabadellenc, que els seus familiars van tenir el seny de conservar i no cremar, com va fer molta altra gent per por, primer, i per desídia, després. En la recerca que faig sobre la Guerra Civil a Sabadell he tingut la sort de poder llegir-ne d’altres, que m’han permès poder disposar d’una altra visió dels fets a partir de les vivències dels seus protagonistes directes.

Però aquest llibre no és solament el recull i transcripció d’uns dietaris i d’unes cartes, acompanyats d’una introducció, sinó que va més enllà. Conté més de sis-centes notes a peu de pàgina, per mitjà de les quals es pot resseguir el curs de la Guerra Civil des de l’òptica del context intern i internacional, i la configuració dels mecanismes de repressió que van practicar els sollevats contra els considerats enemics en els llocs on va triomfar el cop d’estat en primera instància i contra els vençuts al final de la guerra.

Per a molts sabadellencs, la participació a la guerra va comportar molt sofriment; un nombre considerable van ser ferits en més d’una ocasió i van patir malalties diverses, i en un percentatge relativament alt hi van deixar la vida. Però les penúries no es van acabar per a molts al final de la guerra. La majoria dels nostres conciutadans combatents van haver de passar per camps de concentració, per batallons de treballadors condemnats a treball forçat, per presons i centres de treball quasi esclau per redimir penes, i alguns van haver de fer el servei militar durant dos o quatre anys més en tornar d’una llarga guerra.

M’agradaria que famílies que, com la de Jaume Cusidó, han conservat documentació d’aquest tipus i l’han fet pública seguissin el seu exemple perquè historiadors i militants de la recuperació de la memòria com José Cabañas i altres investigadors poguessin enriquir els seus treballs de recerca sobre un tema del qual ja s’ha escrit molt, tot i que sovint seguint els mateixos criteris i fonts d’informació. Amb aportacions documentals com les que fa aquest valuós llibre es pot anar més lluny.

Esteve Deu Baigual

Antonio Santamaría,
Història del moviment veïnal de Sabadell.
Cinquanta anys de lluita,
 Sabadell: Federació d'Associacions
 de Veïns de Sabadell, 2019, 281 p. + DVD

L'obra d'Antonio Santamaría ha de ser especialment benvinguda. En primer lloc perquè és una fita remarcable en la celebració dels cinquanta anys d'història de la Federació d'Associacions de Veïns de Sabadell (FAVS) i perquè no es tracta d'un llibre tant sols commemoratiu. En segon lloc perquè, tot i que ja es disposava d'alguns treballs de referència sobre el moviment veïnal a la ciutat, no hi havia cap obra de conjunt. I en tercer lloc –*last but not least*– perquè l'autor fa l'esforç no solament d'integrar el material publicat existent, sinó d'incorporar recerca nova. Caldrà que examinem cadascun d'aquests aspectes per a donar una imatge adequada del que el llibre pot oferir.

La vessant commemorativa es barreja amb la testimonial i travessa bona part del llibre, però està sobretot representada en el DVD i no tant en els textos de l'autor. La filmació és de to reivindicatiu –sens dubte–, tant de la història com de la memòria, però sobretot intenta lligar el passat i un futur possible equilibrant la idea de la commemoració vindicativa amb la voluntat de perdurar.

Per a l'historiador/a, aquesta part anirà cobrant importància amb el temps, perquè dibuixa una autoimatge del principi del segle XXI més que no pas altra cosa. Naturalment, com a peça política de present compleix perfectament la funció per a la qual fou dissenyada.

Tota una altra cosa representa l'esforç realitzat per l'autor per a construir una primera història de conjunt del moviment veïnal, que era molt necessària. La contribució realitzada per a sintetitzar les diverses aportacions fetes fins avui en la història de la FAVS i dels seus precedents, és molt meritòria per la voluntat d'exhaustivitat que traspuja el treball i que es pot comprovar en les notes al peu i la bibliografia final. A més, la bibliografia ha estat enriquida amb materials nous –fonamentalment premsa, com es pot comprovar a l'apèndix i en la profusió de cites–, en una feina que ha constituït un esforç de notables dimensions. Feia temps que no assistia a un buidatge tan sistemàtic de la premsa local.

No és, tanmateix, una feina tançada, encara que només sigui perquè la feina d'historiar no s'acaba mai. I no pas perquè l'autor no hagi consultat tot el que és consultable sobre el moviment veïnal a la ciutat –insisteixo que ha cobert molt bé aquesta part–, sinó perquè ha deixat de banda dos aspectes:

la vessant teòrica sobre els moviments socials i la vessant comparativa. Reconec d'entrada que si la feina feta ja ocupa gairebé tres-centes pàgines, el que remarco com a limitació hauria portat l'obra a tenir-ne potser cinc-centes, i això segurament no era possible, ni per temps ni per finançament. Cal que s'entengui el que escric, per tant, com un punt fort i no pas com una mala crítica: el fet que la lectura de l'obra feta porti a pensar en el que falta o –més ben dit– en el que podria fer-se a partir d'aquí, es senyal que la lectura del llibre ha estat interessant. Els llibres que no són interessants no provoquen que demanem més.

La vessant teòrica –la més complexa, àrida i acadèmica– és necessària, però no només perquè sigui un exercici que plau als acadèmics, sinó perquè podria ajudar a contestar algunes de les preguntes que els testimonis es fan al final del DVD. En les entrevistes, els testimonis es responen a les preguntes de si encara és necessari el moviment veïnal i cap a on ha d'anar en funció de la seva experiència, cosa tan comprensible com insuficient. L'anàlisi teòrica, extreta d'experiències no solament sabadellenques, catalanes o espanyoles, sinó d'altres països –on també hi ha moviments veïnals, encara que no s'hagin construït en la lluita contra dic-

tadures– pot donar un marc adequat per a contestar-se a aquestes preguntes sense sentir excessivament el llast de la pròpia experiència, que és necessàriament subjectiva. Aquesta demanda queda lluny de l’abast de tot el que no sigui una recerca col·lectiva o de llarga durada –d’anys!– i queda aquí com un desig de cara al futur, no pas com una exigència impossible a l’autor.

Vistes les coses així, amb la necessitat d’elaborar o contrastar teoria, arribem a la segona línia de recerca de cara al futur que aquest treball requerirà, que és la de la comparació. Idealment –ja ho he suggerit– hauria de ser internacional, però avui no podem demanar tant ni a l’autor ni a qui reprengui el seu testimoni. El que ve en les ratlles següents són, més aviat, suggeriments per a aquest futur o futura rellevista, que si no canvien molt les coses treballarà amb els mateixos condicionants de temps i de finançament.

Caldria començar per la bibliografia disponible en l’entorn proper. Tenim tres tesis doctorals recents: una sobre Barcelona i l’àrea metropolitana (Ivan Bordetas, 2012), que malauradament s’acaba el 1976, però que ajuda a entendre l’origen del moviment més enllà de les lluites pel malestar dels barris; una segona sobre la Federació d’Associacions de Veïns de Barcelona (Marc Andreu,

2014) –l’única que ha estat publicada (*L’Avenç*, 2015)–, que ofereix la imatge d’una evolució molt més dispersa i contradictòria, en tensió amb una part del moviment veïnal que era productadura o, si més no, acomodaticia; i una tercera sobre el Barcelonès Nord (José Miguel Cuesta, 2014) –en curs de publicació–, que mostra com de diferents que podien ser les coses en un ciutat tradicional (Badalona), un poble que creixia des dels anys cinquanta (Santa Coloma de Gramenet) i un poblet que experimenta un veritable big bang en una sola dècada com a satèl·lit de l’expansió barcelonina (Sant Adrià de Besòs).

Aquest seria un bon punt de partida, abans d’anar a veure el que s’ha publicat sobre Madrid –menys del que caldria!–, València i Valladolid, que són, ara com ara, els punts forts de la recerca recent. Per posar només un exemple, això relativitzaria bastant el tema de la davallada de les associacions en els vuitanta a causa de la cooptació dels seus dirigents pels consistoris democràtics. Això va passar sens dubte a Sabadell, tal com indica el llibre –molts figuraven com a candidats a regidors en la llista del PSUC i foren elegits–, però no fou així a grans capitals com Barcelona –on guanyà el PSC amb una llista on gairebé no hi havia cap dirigent veïnal–, València o Madrid –on la candidatura

més votada el 1979 fou la de la UCD–, ni tampoc a Badalona, on la derrota electoral del PSUC el 1983 –després d’una ajustada victòria el 1979– i la formació d’un govern de coalició PSC-CiU revifaren el moviment veïnal fins més enllà del referèndum de la OTAN, amb episodis de gran violència, però sense víctimes mortals. Sense posar en dubte la tesi de “la crisi” –que efectivament hi va ser–, probablement caldria afinar molt més en les causes –no només lligades a la incidència unilateral dels partits– i a no confondre “davallada” amb “menor conflictivitat”, perquè no són sinònims... Benvinguda l’obra i felicitacions a l’autor...

Martí Marin Corbera

Miquel Crusafont i Sabater, pròleg de David M. Alba, *Miquel Crusafont i l'origen de l'home*, Barcelona: Comanegra, 2019, 298 p.

Nombrosos articles, tesis i llibres han estudiat la figura i l'obra com a investigador de Miquel Crusafont, la seva aportació a la paleontologia i el seu llegat científic. Però poc en sabem, de la figura, la personalitat i el context de l'home que hi ha a darrere. El títol del llibre, *Miquel Crusafont i l'origen de l'home*, ja és una declaració d'intencions per part de l'autor: omple un gran buit sobre la seva figura. L'autor, M. Crusafont fill, ha pretès mostrar com l'home que hi ha a darrere del científic, la seva personalitat, el seu entorn familiar, cultural i històric van influir en el desenvolupament de la seva obra. En certa manera aquest era l'aspecte que ens faltava per completar el quadre. I aquest és el motiu del títol triat, del tot afortunat. Justament, la seva posició privilegiada d'observador com a fill de M. Crusafont, ens ofereix una visió única de l'home i ens descriu la importància del "factor humà" i el seu entorn històric.

El títol del llibre té, però, una segona derivada, encara que segurament no volguda per part l'autor. A primer cop d'ull el títol pot dur a pensar, particularment per algú no gaire ficat en el tema,

que el llibre tracta de les aportacions de M. Crusafont a la qüestió de l'origen de l'home. Aquesta qüestió no va ser tractada per M. Crusafont en profunditat des del punt de vista paleontològic, però sí des d'un punt de vista filosòfic. Com a paleontòleg, com a naturalista, podia resseguir aquest origen a través del registre fòssil, que ell coneixia prou bé. Sabia el paper del fenomen de l'evolució en l'origen de l'home, però també creia que l'home ocupa un lloc central en l'arbre de la vida. D'aquí ve el seu apassionament per les idees de Teilhard de Chardin, que reconciliaven la idea de transcendència amb el fenomen natural de l'evolució. Aquesta qüestió va ocupar una part rellevant dels seus esforços i va mantenir diverses polèmiques amb col·legues internacionals sobre aquesta qüestió, com el llibre descriu.

Un altre aspecte que crec que s'ha d'esmentar de bell antuvi és que l'autor, amb informació privilegiada, ha explicat aspectes personals i sensibles de M. Crusafont, com a mitjà per perfilar la seva personalitat, i certament ho ha fet amb la delicadesa necessària. Amb aquesta estratègia, el llibre s'ha enriquit enormement. L'autor, a més, molt encertadament, ha defugit la temptació d'idealitzar el personatge i mostra tant els aspectes que podríem anomenar "positius" com d'altres de "no tan he-

roics". Així i tot, la mirada de l'autor no deixa d'estar contaminada per la vinculació familiar i afectiva com a fill. De totes maneres, la formació d'historiador de l'autor transpira clarament a darrere del llibre: és metòdic, hi ha cites de fets documentats i un reguitzell de petits detalls històrics que només algú avesat sap articular; tot plegat ajuda a equilibrar el llibre. Sigui com sigui, aquesta visió de M. Crusafont home no deixa de ser la del seu fill M. Crusafont. Amb tot, a més d'un títol afortunat, és un llibre afortunat que ens ajuda a entendre millor M. Crusafont.

El llibre està construït a partir de flaixos de llum procedents de persones, situacions, moments històrics i projectes que han marcat la vida de M. Crusafont. Després de la lectura del llibre, és ben evident com la Guerra Civil, la dictadura i el seu entorn culturalment fosc i repressiu van influir en la seva vida i trajectòria professional. Si, per exemple, durant el franquisme no s'hagués creat un CSIC (Consejo Superior de Investigaciones Científicas) que tenia com a missió desenvolupar una "ciència cristiana", probablement M. Crusafont no hauria hagut de fer tants equilibris com va fer per parlar de l'evolució.

Els primers capítols estan dedicats als primers anys de vida de M. Crusafont i el seu entorn familiar. Els inicis de la

seva carrera, com la de tants altres notables naturalistes de l'època, van anar lligats, no cal dir-ho, a "l'excursionisme científic". A principis dels anys trenta és quan M. Crusafont comença la seva producció científica amb diversos treballs, que ja anunciarien el mètode i la passió que van marcar la seva vida. La combinació entre excursionisme i naturalisme va ser, durant tot el segle XX, un potent motor de coneixement, i M. Crusafont hi estava plenament immers.

Miquel Crusafont va mantenir una intensa activitat cultural i va participar en nombrosos projectes vinculats a la ciutat de Sabadell. Aquesta activitat primerenca ja era un clar avís de la seva capacitat d'engegar projectes i la seva habilitat en el lideratge. Un bon exemple és que va ser un dels quatre primers professors de l'Institut Escola, institució creada durant la Guerra Civil a Catalunya per la Generalitat i els ajuntaments de diferents capitals del país. L'acció ciutadana a la postguerra va ser també molt intensa (capítol 10): s'implica en projectes culturals de manera decidida, com, per exemple, en la creació de la Fundació Bosch i Cardellach, de l'Associació de Cultura Musical o dels Amics de Teilhard de Chardin, tots vinculats a Sabadell. Molts d'aquests projectes s'havien iniciat abans de la guerra, però van renéixer amb força durant la postguerra.

El llibre també fa incursions en l'entorn professional de M. Crusafont, però sempre enfocades des d'una òptica personal. Especialment interessant és el capítol 12, on parla de les primeres col·laboracions amb els paleontòlegs del país de l'època. A inicis dels anys trenta, les col·laboracions de M. Crusafont s'estenen fins a una figura, consolidada a l'època i que era un referent del món paleontològic: mossèn J. Ramon Batailler. El seguí el professor J. F. Villalta, un altre paleontòleg, a mig camí entre el col·leccionisme i la recerca, que va mantenir durant un temps una intensa col·laboració amb M. Crusafont. Aquest capítol, dedicat a les relacions personals amb col·legues de professió, mostra molt clarament com aquests aspectes van tenir una enorme influència en el desenvolupament de les seves carreres. Crusafont i Villalta van ser, durant uns anys, una parella de fet dins el món de les publicacions paleontològiques. De fet, feien un tàndem magnífic amb l'ull diagnòstic de J. F. Villalta i l'habilitat argumental i la ploma de M. Crusafont. Però la seva relació no va ser mai fàcil, i els conflictes varen anar tensant la situació fins que finalment es va trencar. Per fortuna, però, la feina feta, d'una immensa qualitat per a l'època, va romandre.

Com contrapunt a aquest capítol, ple de conflictes personals, tenim el

capítol 13, on es descriu la relació entre M. Crusafont i Jaume Truyols, també sabadellenc. Com bé explica l'autor, la complementarietat de caràcters i la bona sintonia entre tots dos van forjar una estreta amistat que va durar tota la vida (De totes maneres, hem de dir que enemistar-se amb J. Truyols era molt difícil!) La distància professional es va materialitzar quan M. Crusafont aconseguí la càtedra de Barcelona i J. Truyols guanyà la càtedra que M. Crusafont va deixar vacant a Oviedo. Durant l'època en què varen col·laborar va sorgir un dels treballs que encara avui dia és paradigmàtic d'una monografia científica: "*El Burdigaliense continental del Vallès-Penedès*", que van signar amb J. F. Villalta. La bona relació personal entre tots dos s'ha transmès també a ambdues institucions: des de la mort de J. Truyols, fa pocs anys (a Oviedo, el 2013), la institució hereva de l'Institut Català de Paleontologia Miquel Crusafont (ICP) conserva la seva biblioteca científica. Especialment interessant és també el capítol 15, on es descriu la relació amb els paleontòlegs madrilenys de l'època. Van mantenir sempre una bona relació personal i professional, que va tenir com a fruit més rellevant un llibre arriscat per a l'època: *La Evolución*, publicat juntament amb J. Truyols i E. Aguirre. Tractaven un tema tabú durant els foscos dies de la dictadura, però la implica-

ció en l'obra de l'editorial de la Biblioteca de Autores Cristianos va facilitar, sens dubte, la seva publicació. Així i tot, el pes del poder polític de la capital de l'Estat durant el franquisme era aclaparador i el marge de maniobra era estret.

Si alguna cosa definia M. Crusafont era la seva "voracitat" a l'hora de buscar fòssils. L'autor ho descriu en el capítol 16 de forma magnífica. Les campanyes d'exploració de M. Crusafont van tenir el seu epicentre al Vallès i es varen anar estenent, com una taca d'oli, a la resta de la península. Aquest aspecte va tenir una doble vessant. La pirateria d'alguns equips internacionals (cas dels holandesos), que Miquel va intentar frenar, i la necessitat de controlar els jaciments ibèrics. Tant és així que l'autor d'aquestes línies en va poder tastar un mos, com bé descriu l'autor en el capítol 2 (p. 42-43). Però ha estat gràcies a aquesta voracitat que avui dia l'Institut que ell va crear conserva una de les millors col·leccions paleontològiques d'Europa, font permanent de consultes d'equips internacionals.

Com bé comenta l'autor, si una cosa era poc probable (o directament impossible) era aconseguir la creació d'un institut de recerca en paleontologia a Sabadell (Catalunya) en ple franquisme. Quan M. Crusafont va dissenyar el projecte de la nova institució tenia ben

clar que el seu objectiu no era un museu: l'objectiu era un centre de recerca, amb investigadors, que, a més, tingués un museu com a plataforma de divulgació i conservació del patrimoni paleontològic. Malgrat del temps que ha passat des del moment que es va fer disseny inicial, el model s'ha mantingut ben vigent fins avui dia. Les grans línies del nou institut creat el 2006, l'Institut Català de Paleontologia M. Crusafont, han seguit exactament les definides per aquell model. Aquests darrers fets mostren clarament la visió moderna i lúcida que M. Crusafont tenia de la paleontologia, indiscutiblement una de les claus de l'èxit d'aquest projecte. Si la seva ambició s'hagués limitat a un museu, a hores d'ara no tindria l'ímpetu ni la força que té, si és que hagués sobreviscut a les diverses crisis econòmiques i polítiques que ha passat el país.

Tal vegada un dels aspectes en què M. Crusafont no va reeixir va ser en la seva lluita per fer de la paleontologia una assignatura obligatòria a la facultat de biologia de la Universitat de Barcelona (UB). Que l'autor d'aquest llibre esmenti aquesta qüestió és clarament indicatiu de la importància que tenia aquest tema per a M. Crusafont. Aquest fet mostra amb claredat, novament, la visió moderna que tenia M. Crusafont de la paleontologia: una ciència útil per

a la geologia, però clarament vinculada a la biologia. L'assignatura de la paleontologia va arribar a ser optativa per als biòlegs de la UB, i almenys M. Crusafont va tenir la satisfacció, tal com explica l'autor, que a les seves classes tenia amb freqüència més biòlegs que geòlegs. Si M. Crusafont no hagués trobat en aquell moment ments estretes amb una visió curta i hagués aconseguit el seu objectiu, avui dia no tindriem una situació tan lamentable de la paleontologia a les universitats catalanes.

En definitiva, el llibre comentat ajuda de manera decidida a posar llum a l'entorn personal de M. Crusafont i a entendre més bé les dificultats que va passar per tirar endavant els seus projectes en un context històric difícil.

Salvador Moyà-Solà

ICREA, Institut Català de Paleontologia

Miquel Crusafont

220

Jaume Busoms Juli *et al.*,
Josep Busoms i la seva llum,
 Sabadell: Jaume Busoms, 2018, 238 p.

Sovint, quan tenim entre mans el catàleg d'una exposició de fotografia, aquest és fruit de la iniciativa d'una administració o d'una gran corporació. Sorprenentment, no és el cas de *Josep Busoms i la seva llum*. Fins i tot podríem dir que és un procés a la inversa: estem davant de l'esforç d'un ciutadà per a dur a terme una acció de tipus cultural i que, per a fer-la realitat, ha buscat la complicitat de diversos agents del territori, entre ells l'administració local. Aquesta és, probablement, la gran singularitat de l'obra que ens ocupa. El seu promotor, Jaume Busoms Julià, ha treballat incansablement en els darrers anys per reivindicar l'obra fotogràfica del seu pare i, en el seu afany, no ha estalviat ni temps personal ni recursos econòmics. El resultat ha estat una pàgina web, una exposició i el seu corresponent catàleg.

L'exposició, comissariada per Àngels Santemasses, Joan Rosell i Josep Mateu, tots tres membres del Càmera Club Sabadell, es va poder veure a l'Espai Cultura Fundació Antiga Caixa Sabadell 1859 entre el 19 d'abril i el 22 de juliol del 2018. El desembre del mateix any va ser inclosa dins la Setmana de la Fotografia que l'associació Fotoconnexió organitza al Centre Artístic de Sant Lluç, i tot seguit

va iniciar una itinerància que l'ha portat també a l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya a finals del 2019 i que no vol aturar-se aquí. Estem, doncs, davant d'un projecte que ha buscat de posar la fotografia de Busoms a l'abast de les generacions actuals, però que ha mirat més enllà. Per a aquells que no hagin pogut visitar l'exposició i per a les generacions futures, queda l'existència d'un catàleg i la consulta d'una pàgina web.

Josep Busoms (Sabadell 1924-2009) va ser viatjant de diverses empreses tèxtils. Ben aviat es va sentir atret per la fotografia, una activitat que de manera amateur va practicar gairebé al llarg de tota la vida. Va participar en nombrosos concursos fotogràfics i la relació de premis aconseguits és copiosa: va ser guardonat amb el segon lloc del Premi Ciutat de Reus l'any 1963; amb el premi d'honor del *III Salón Nacional de Fotografía de La Coruña*, l'any 1965; amb el primer premi del XII Concurs Nacional de Fotografia Artística de l'Agrupació Fotogràfica de Girona, l'any 1966, o amb nombrosos premis dels concursos organitzats pel Càmera Club de Sabadell, entitat a la qual pertanyia, per citar-ne uns quants. Però, sens dubte, mereix una atenció especial el fet d'haver guanyat, l'any 1971, el *Concurso Nacional Fotográfico sobre la Carretera Nacional 150*, impulsat per la Jove Cambra de Sabadell. Es tractava

d'una iniciativa de caràcter reivindicatiu que buscava fer evident la barbaritat que significava el pas de la carretera pel centre de la ciutat. Busoms va fer un expressiu reportatge sobre aquest tema i, amb una fotografia titulada "10 x hora", s'endugué el primer premi.

Una segona fita en la trajectòria fotogràfica de Busoms va ser la seva participació en el llibre de Mercè Carbó *Somriures trencats*. La seva autora, guanyadora del popular concurs dels anys seixanta *Un millón para el mejor*, va esmerçar la popularitat que li havia donat aquest premi a fer visible la realitat dels infants amb síndrome de Down i de les seves famílies. A banda de nombroses conferències per tota la geografia espanyola i del seu suport a la creació d'associacions relacionades amb l'atenció a aquest col·lectiu, Carbó va voler exposar la seva experiència com a mare d'un nen discapacitat en un llibre. La fotografia de Busoms en l'edició de *Somriures trencats* va contribuir enormement al fet que la consideració i la visibilitat d'aquests infants fes un seriós salt qualitatiu cap a la seva normalització dins dels grisos anys del franquisme.

Però centrem-nos en el catàleg. Hi podem trobar dues parts ben diferenciades. En primer lloc, un seguit de textos que ens ajuden a conèixer qui ha estat Josep Busoms. A continuació, la repro-

ducció de les fotografies de l'exposició duta a terme a l'Espai Cultura Fundació Antiga Caixa.

La primera part arrenca amb una sentida evocació de Jaume Busoms a la figura del seu pare. Les sensacions viscudes dins la foscor del reduït espai del laboratori fotogràfic, quan el seu pare l'animava a entrar-hi, i la màgia del que allà dins hi passava, apareixen en la presentació del Josep Busoms més íntim. A continuació, un seguit de textos donen fe de les moltes complicitats que el fill de Josep Busoms ha aconseguit per fer realitat el seu projecte. El fotògraf Josep Maria Ribas Prous, l'Arxiu Històric de Sabadell, la Fundació Bosch i Cardellach, la Fundació Antiga Caixa Sabadell 1859, la Unió Excursionista de Sabadell, el Càmera Club Sabadell i la Fundació Atendis-Associació Pro Disminuïts Psíquics de Sabadell i Comarca presenten el seu vincle amb el fotògraf protagonista d'aquest llibre.

Aquest calidoscopi d'imatges literàries sobre Josep Busoms és completa amb dos darrers textos que aporten una visió més exhaustiva i analítica de l'obra d'aquest fotògraf. D'una banda, els arxivers i tècnics de l'Arxiu Històric de Sabadell David González i Isabel Pardo, i l'arxivera Patrícia Álvarez presenten el perfil biogràfic de Busoms. En unes pàgines profusament documentades, aporten el text basal per a conèixer qui

va ser Josep Busoms i, pel que fa a la seva faceta com a fotògraf, per a saber què va fer i quins eren els motius que el van dur a fer fotografies. A més, dediquen una atenció especial a traslladar-nos com es van gestar els seus dos projectes més importants, l'esmentat reportatge sobre la N-150 i la il·lustració del llibre *Somriures trencats*.

D'altra banda, Àngels Santesmases, una de les comissàries de l'exposició, fa una aproximació al context fotogràfic de l'obra de Josep Busoms. Tot i que per a fer-ho es remunta al daguerreotip, relaciona encertadament la fotografia de Busoms amb el paper fonamental que les agrupacions fotogràfiques van tenir des dels anys quaranta fins a ben avançats els seixanta: per al fotògraf aficionat representaven gairebé l'única opció de rebre i compartir coneixements –no oblidem que no existien ensenyaments de fotografia, ni reglats ni no reglats– i, especialment, de mostrar la seva obra en forma de concursos i en els anomenats salons. La trajectòria de Busoms exemplifica a la perfecció aquesta realitat.

La segona part del catàleg, com ja hem dit, ens permet fer un tast de l'obra fotogràfica de Busoms. Ordenada de manera cronològica, avancem per la seva obra fotogràfica sempre en blanc i negre: retrats, paisatges, escenes quotidianes en què abunda un ús expert del contra-

llum, com s'ha destacat en més d'un dels textos del catàleg. En paraules del comissari de l'exposició: “Mostrar de la realitat només allò essencial a través de les llums, de les formes, de l'enquadrament, amb un estil tan propi i amb un gust estètic avantguardista fa que sigui un mestre en el llenguatge visual”.

Les fotografies se'ns ofereixen amb unes acurades notes al peu de pàgina que fan esment dels guardons obtinguts. I una altra cosa que cal agrair: el dissenyador del catàleg, Joan Rosell, ha prioritzat una contemplació global de cada fotografia, evitant la temptació de posar-ne cap a doble pàgina. Ens ha estalviat aquelles visions que, a la pantalla dels Macintosh dels compaginadors, són de gran impacte per la seva dimensió i per trencar el ritme de fotografia per pàgina, però que traspasades al paper, partides per la canal del lloc del llibre, es converteixen en imatges distorsionades, absolutament allunyades de la intenció pretesa.

D'un temps ençà sembla que l'atenció cap a la fotografia d'aficionat és un fenomen creixent. Fa poc sortia a la llum l'immens fons de Vivien Maier (1926-2009), una mainadera nord-americana que va fotografiar els carrers de Nova York, Chicago i Los Angeles, però que no va mostrar mai el seu treball. No va ser fins després de la seva mort que no es va conèixer el seu mestratge com a fo-

tògrafa de carrer. O, a casa nostra, uns enigmàtics rodets de negatius de 35 mm de gran qualitat, adquirits als Encants de Barcelona, van fer anar de corcoll els amants de la fotografia fins que no es va saber qui n'era la seva autora: Milagros Caturla (1920-2008), una sòcia de l'Agrupació Fotogràfica de Catalunya. O, al mateix temps que l'obra de Josep Busoms s'exhibia a Sabadell, l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona mostrava l'exposició *Des del terrat*, presentació de l'obra de Carme Garcia (1915-2015), també vinculada a l'Agrupació Fotogràfica de Catalunya.

L'aparició de *Josep Busoms i la seva llum* representa un nou capítol de la construcció de la història del fet fotogràfic a Sabadell. Acompanya títols publicats anteriorment sobre l'obra d'altres noms de la fotografia sabadellenca, com els germans d'origen italià Bressanini, el dentista Marçal Ballús, els editors de postals Josep Boixadera i Josep Obradors, el pictorialista Joan Vilatobà Fígols, els fotoperiodistes Francesc Casañas Riera i Joan Balmes Benedicto, la nissaga de fotògrafs Monistrol o el polifacètic i expert en fotografia nocturna Moisès Serra Martí. Tant de bo puguem comptar aviat amb una monografia que begui de tots aquests importants treballs i escrigui el relat de la fotografia a la nostra ciutat.

Lluís Saura Martí

Francesc Esteve. De Sabadell a Barcelona, Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Ripoll: Om editorial, 2018, 95 p.: il.

Francesc Esteve i Soley (Sabadell, 1932) és un dels fotògrafs amateurs de referència per entendre l'evolució de la història de la fotografia a Sabadell i Catalunya al llarg de les dècades de 1950 i 1960. És fill de Josep Esteve i Codina, un industrial tèxtil aficionat a la fotografia i el cinema que va formar part del grup *Grup Kodak*, una colla de cineastes amateurs sabadellencs entre els quals es trobava Arcadi Gili i que van filmar pel·lícules de ficció com *El somni d'una nit d'estiu o el savi picador*, l'any 1936. A més, Josep Esteve Codina com a cineasta amateur ens ha deixat un llegat excepcional, que es conserva a l'Arxiu Històric de Sabadell, amb documents tan rellevants per a la història de la ciutat com la filmació de les últimes eleccions democràtiques de la Segona República, el 16 de febrer de 1936, o l'entrada de les tropes nacionals, el 27 de gener de 1939.

Per tant, els inicis fotogràfics de Francesc Soley els devem al seu pare, que li va inculcar el cuc per aquesta disciplina, i a un capellà dels escolapis que va revelar-li el misteri del revelatge de la fotografia. La seva trajectòria comença el 1943, quan agafa la primera càmera amb només onze anys, i s'acaba

als inicis de la dècada de 1970. Llicenciat en dret, fotògraf aficionat, el negoci familiar el va absorbir completament i va impedir que desenvolupés els seus estudis i la passió que sentia per la fotografia.

A poc a poc va anar buscant el seu espai en un moment en què els fotògrafs es debatien entre els cànons d'un pictorialisme tardà, en decadència a la resta d'Europa, i un nou impuls que alguns joves buscaven amb imatges més fresques que fossin un reflex de la vida quotidiana. Les seves inquietuds el portaren a entrar al Càmera Club de Sabadell l'any 1957, on va trobar el mestratge i la inspiració en un dels seus socis més veterans i respectats: Pere Monistrol Masafret. També va fer un curs de fotografia per correspondència als Estats Units d'Amèrica, un fet que li va permetre veure quines eren les tendències en l'àmbit internacional i anar modelant la seva pròpia mirada.

L'obra de Francesc Esteve és una fotografia de carrer que centra el seu esforç en la força de les imatges i la bellesa d'un ambient captat amb gran intel·ligència en el moment oportú. El domini de la tècnica deixa de ser el més important, fins a cert punt, per buscar sobretot imatges que emocionin. Quan podia s'escapava amb la seva càmera Leica del despatx tèxtil per anar als voltants

del mercat Central de Sabadell i, sense buscar-ho, convertir-se en un notari del seu temps immortalitzant espais, persones, oficis i costums que ara ja no existeixen. A Catalunya, els pioners d'aquesta fotografia moderna van ser Xavier Miserachs, Ramon Masats o Francesc Català Roca, i els seus referents internacionals eren fotògrafs com Henri Cartier-Bresson, Robert Doisneau o Ernst Haas.

El llibre publicat per l'Ajuntament de Barcelona i l'editorial Om s'afegeix a un reguitzell de publicacions que en els darrers anys reconeixen i consoliden l'obra de Francesc Esteve com una de les millors de la seva generació en el panorama fotogràfic català. L'origen d'aquest procés de merescuda revalorització de la seva trajectòria va començar l'any 2000 amb una mostra d'obra seva en el marc de la Primavera Fotogràfica i amb l'exposició amb catàleg que li va dedicar el Museu d'Art de Sabadell. A partir d'aleshores s'hi han anat afegint altres reconeixements en l'àmbit local i nacional com les exposicions *Voltant mercat 1957-1960. Fotografies de Francesc Esteve* (2014), de la Fundació Bosch i Cardellach, i *Francesc Esteve. El valor de la mirada* (2017), de l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya, o la que va impulsar l'Il·lustre Col·legi de l'Advocacia de Sabadell en el marc del seu 111è aniversari (2018).

Amb textos de Plàcid Garcia Planas, bon coneixedor de l'obra de Francesc Esteve, i Oriol Molas, el llibre ens mostra algunes de les instantànies més conegudes de l'autor, com ara *El nen dels diaris*, a Sant Feliu de Guíxols (1967), *El mecànic de les muntanyes russes del Tibidabo*, que apareix a la portada (1961), o *El revisor dels Ferrocarrils de Catalunya*, en el trajecte de Sabadell a Barcelona (1968). Es tracta d'una tria acurada i representativa de l'obra que es presenta classificada en tres capítols temàtics: reportatges, retrats i paisatge. El resultat és una pinzellada amb una mirada precisa, equilibrada, espontània i moderna de la vida sabadellenca i barcelonina durant la dictadura franquista.

És lloable la iniciativa que du a terme l'editorial Om amb la col·lecció *Fotògrafs del poble*, la qual pretén posar en valor la trajectòria i la crònica gràfica de fotògrafs d'arreu del territori català. Amb aquestes línies els animem a continuar ampliant el seu ventall ja sigui amb fotògrafs sabadellencs, que en tenim molts i de bons, o d'altres contrades.

Malgrat el gra de sorra que aporta el llibre *Francesc Esteve. De Sabadell a Barcelona*, continua faltant una obra definitiva que estudiï amb profunditat la seva producció fotogràfica i la situï degudament en el context del panorama fotogràfic català. Fins i tot, si volem

ser més ambiciosos, es pot reclamar un estudi complet de la fotografia sabadellenca d'aquests anys que entrellaci el paper aglutinant que va tenir el Càmera Club de Sabadell (fundat el 1949) i el sorgiment de fotògrafs amb perfils tan diferents com Joan Balmes Benedicto (1915-2004), Josep Busoms Domènech (1924-2016) o Moisès Serra Martí (1931), per citar-ne només alguns.

David González Ruiz

Tècnic de la Secció d'Imatge i So de l'AHS